

Лекція **Особистість**

Мета: дати поняття студентам про особистість, познайомити з альтернативними підходами до тлумачення поняття особистості у психології. Забезпечити засвоєння та розуміння доцільності використання різних методів діагностики та самовдосконалення власної особистості. Розвивати аналітичне мислення та рефлексію у здобувачів фахової передвищої освіти. Виховувати професійну культуру студентів, бажання виховувати в собі особистісні та професійні якості.

Мотивація мети: знайомство з основними поняттями теми «Особистість» сприяє формуванню розуміння факторів формування особистості, її соціальні ролі та аналізу власної особистості.

План

1. Диференціація та співвідношення понять «індивід», «особистість», «індивідуальність». Альтернативні підходи до тлумачення поняття особистості у психології.
2. Психологічна структура особистості, її релятивізм та функціональне призначення. Зміст структури особистості за А.В. Петровським та К.К. Платоновим.
3. Аналіз факторів формування особистості в онтогенезі. Особистість як суб'єкт та об'єкт соціальної взаємодії.
4. Поняття про соціальні ролі особистості, характеристика їх ознак та видів.

Література

1. Варій М.Й. Основи психології і педагогіки: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]/ М.Й. Варій, В.Л. Ортинський – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 376 с.
2. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 592 с.
3. Варій М.Й. Загальна психологія: підр. [для студ. вищ. навч. закл.]/ М.Й. Варій – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 1007 с.
4. Величковский Б. Когнитивная наука. Основы психологии познания. – Смысл, Издательский центр «Академия», 2016. – В 2-х т. – 448 с., 432 с.
5. Волошина О.В. Сучасні підходи до вивчення особистості / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль особистості у формуванні соціальних відносин у сучасному суспільстві» (Ірпінь, 3 грудня 2013 р.). – Ірпінь: НУДПСУ, 2013. – С.147-148.

Ключові слова: людина, індивід (індивідуум), особистість, індивідуальність, структура особистості, пізнавальна, афективно-вольова,

мотиваційна та індивідуально-типологічна сфери особистості, інтраіндивідна, інтеріндивідна та мета-індивідна підсистеми особистості, спрямованість особистості, соціалізація, біологічний і соціальний фактори формування особистості, соціальна роль, деструктивна і конструктивна соціальні ролі.

Засоби навчання: презентація, інтерактивна дошка Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- виписати в словничок ключові слова теми;
- підготуватися до практичного заняття «Особистість» (див. Інструкцію до практичного заняття);
- написати психологічну характеристику творчої особистості (на прикладах видатних діячів науки, техніки, культури);
- пройти тест «Особистість» в Moodle.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що вивчає персонологія?
2. Як співвідносяться поняття «індивід», «особистість», «індивідуальність»?
3. Опишіть зміст структури особистості за А.В. Петровським та К.К. Платоновим?
4. Які фактори впливають на формування особистості в онтогенезі?
5. Охарактеризуйте соціальні ролі особистості.

1. Диференціація та співвідношення понять «індивід», «особистість», «індивідуальність». Альтернативні підходи до тлумачення поняття особистості у психології.

У науковому вжитку щодо людини широко побутують поняття «індивід», «особистість», «індивідуальність». Вони деякою мірою синонімічні стосовно біологічної істоти «людини мислячої». Але ці поняття містять певні відтінки з погляду різних підходів до характеристики людини як до біологічної істоти.

Наука про особистість – персонологія – це дисципліна, що прагне закласти фундамент для розуміння людської індивідуальності шляхом використання різноманітних дослідницьких стратегій.

Людина народжується вже людиною. У маляти, яке з’являється на світ, конфігурація тіла забезпечує можливість прямого ходіння, структура мозку забезпечує можливість розвитку інтелекту, будова руки – перспективу використання знарядь праці тощо, і цим малятко – людина за сумою своїх можливостей – відрізняється від дитяти тварини, яке за жодних обставин не може набути подібного фонду якостей. Сказаним стверджується факт належності маляти до людського роду, що фіксується в понятті «індивід».

Отже, в понятті «індивід» утілено родову належність людини. Цим поняттям широко оперують фізіологія, анатомія, медицина.

Поняття «особистість» має кілька різних значень. Англійське слово «personalite» (особистість) походить від латинського «pesona». Спочатку воно означало маски, які надягали актори під час театральних дійств у давньогрецькій драмі. По суті, цей термін споконвічно вказував на комічну або трагічну фігуру в театрі. Таким чином, із самого початку в поняття «особистість» був закладений зовнішній, поверхневий соціальний образ, що індивідуальність приймає, коли грає певні життєві ролі – якась «личина», суспільна особа.

Щоб сформуванню уявлення про різноманіття значень поняття «особистість» у психології, звернемося до **поглядів деяких визнаних теоретиків.**

Наприклад, К. Роджерс описував особистість у термінах самості: як організовану, довгострокову, суб'єктивно сприйману сутність, складову серцевину наших переживань.

Г. Олпорт визначав особистість як те, що індивід представляє собою насправді – внутрішнє «щось», що детермінує характер взаємодії людини зі світом.

А в розумінні Е. Еріксона індивід протягом життя проходить через низку психосоціальних криз, і його особистість з'являється як функція результатів кризи.

Дж. Келлі розглядав особистість як властивий кожному індивіду унікальний спосіб усвідомлення життєвого досвіду.

Зовсім іншу концепцію запропонував Р. Кеттел, на думку якого, ядро особистісної структури утворюється шістнадцятьма вихідними рисами.

Нарешті А. Бандура розглядав особистість як складний патерн безперервного взаємовпливу індивіда, поведінки й ситуації. Очевидна несхожість наведених концепцій недвозначно свідчить, що зміст особистості з позиції різних уявлень багатогранний.

Учені сходяться на тому, що особистість є соціальним поняттям; людину з соціально-психологічного погляду характеризує рівень розвитку психіки, здатність до засвоєння соціального досвіду, можливість спілкування з іншими людьми.

Особистість – категорія суспільно-історична. Особистість – діяч суспільного розвитку, свідомий індивід, який посідає певне становище в суспільстві та виконує певну соціальну роль.

Роль – це соціальна функція особистості; наприклад, роль матері та батька – виховання дітей; роль директора школи – управління колективом учителів та організація процесу навчання учнів.

Позиція особистості – це система її відносин. Суттєвими відносинами особистості є ставлення до матеріальних умов життя, до суспільства й людей, до себе, до власних обов’язків – трудових, громадських та ін. Ці відносини характеризують моральне обличчя особистості й соціальні установки.

Індивідуальність – особистість, яка характеризується унікальними, неповторними соціально-психічними якостями, що помітно вирізняють її серед інших особистостей.

Індивідуальність – це особистість у її своєрідності. Коли кажуть про індивідуальність, то мають на увазі оригінальність особистості.

Зазвичай, словом «індивідуальність» визначають якусь найголовнішу особливість особистості, яка робить її відмінною від решти людей.

Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних проявляється дуже яскраво, а інших – непримітно. Індивідуальність може проявлятися в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах або відразу в усіх сферах психічної діяльності.

Оригінальність інтелекту може полягати у здатності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях обробки інформації, а саме: в умінні ставити проблеми й вирішувати їх.

Своєрідність почуттів може знаходити прояв у надмірному розвитку одного з них (інтелектуального чи морального), у великій рухомості емоцій, у переважанні чуттєвого чи раціонального у винесенні рішень.

Особливість волі виявляється в силі волі, надзвичайній мужності або володінні собою в критичних ситуаціях.

Людина – це не пасивний продукт обставин, а суб’єкт своєї життєдіяльності. Вона народжується і живе в історично сформованому середовищі, за умов історичної необхідності, але людина тому і є людиною, що сама визначає своє ставлення до того, що її оточує: природи, держави, власності, моралі, культури, зрештою до самої себе.

2. Психологічна структура особистості, її релятивізм та функціональне призначення. Зміст структури особистості за А.В. Петровським та К.К. Платоновим.

До розгляду структури особистості існують різні підходи.

Згідно з концепцією персоналізації А. Петровського, у структурі особистості можна виокремити три складові:

1) **внутрішньоіндивідуальна (інтеріндивідуальна) підсистема**, що представлена темпераментом, характером, здібностями людини та всіма характеристиками її індивідуальності;

2) **інтраіндивідна підсистема**, яка виявляється у спілкуванні з іншими людьми і в якій особистісне виступає як прояв групових взаємовідносин, а групове – у конкретній формі проявів особистості;

3) **надіндивідна (метаіндивідна) підсистема**, у якій особистість виноситься як за межі органічного тіла індивіда, так і поза зв'язки «тут і тепер» з іншими індивідами. Цей вимір особистості визначається «внесками», що їх робить особистість в інших людей. Оскільки діяльність кожного індивіда та його участь у спільній діяльності зумовлює зміни в інших особистостях.

Петровський А. метафорично трактує справжню особистість як джерело могутньої радіації, що перетворює пов'язаних з нею людей (радіація, як відомо, може бути корисною і шкідливою, може лікувати й калічити, прискорювати й сповільнювати розвиток, бути причиною різноманітних мутацій тощо). Індивіда, обділеного особистісними характеристиками, він порівнює з нейтрино, тобто з частинкою, яка, пронизуючи будь-яке середовище, не спричинює в ньому змін.

Безособистісність – це характеристика особи, яка байдужа до інших людей, нічого не змінює в їхньому житті й поведінці, не збагачує і не збіднює їх.

Платонов К. у межах системно-діяльнісного підходу вирізняє в структурі особистості чотири основні підструктури:

1) **підструктура спрямованості**, яка об'єднує спрямованість, ставлення та моральні якості особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не породжуються природними задатками і відображають індивідуально заломлену класову свідомість. Формується ця підструктура шляхом виховання і є соціально зумовленою;

2) **підструктура досвіду** – охоплює знання, навички, уміння і звички, набуті в індивідуальному досвіді шляхом навчання, але вже з помітним впливом біологічно зумовлених властивостей особистості, її називають ще індивідуальною культурою, підготовленістю;

3) **підструктура форм відображення**, яка охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів чи психічних функцій як форм відображення; вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі проявляється ще більш чітко;

4) **біологічно зумовлена підструктура**: темперамент, статеві й вікові особливості, патологічні зміни. Ці елементи залежать від фізіологічних і морфологічних особливостей мозку.

Платонов К. називає запропоновану структуру особистості:

- **загальною** – оскільки вона властива кожній особистості, але кожна конкретна особистість має свою індивідуальну структуру;

- **динамічною** – тому, що не залишається незмінною в жодній конкретній особистості: із дитинства й до смерті вона змінюється;

- **функціональною** – тому, що вона як ціле та її складові елементи розглядаються як психічні функції;
- **психологічною** – оскільки узагальнює психічні властивості особистості.

3. Аналіз факторів формування особистості в онтогенезі. Особистість як суб'єкт та об'єкт соціальної взаємодії.

На межі соціально-біологічних наук серед учених точилися заповзяті суперечки щодо поглядів на роль біологічних і соціальних факторів у розвитку людини. Найбільш узагальнено цю проблему відображає дискусія про співвідношення природного (біологічного) та соціального в людині. У процесі непростих методологічних змагань вирізились окремі концепції.

З ідеалістичних позицій людина уявляється «за образом і подобою Божою», при цьому пріоритетними виступають духовні (божественні) засади її існування; матеріалісти – однозначно й безальтернативно наголошували на домінації «природного» людського начала. Іншої точки зору, як правило, прихильники зазначених підходів не визнавали.

У більшості філософських побудов альтернатива душі та тіла вирішувалася, зазвичай, на користь душі як вічної (божественної) субстанції, що залишає смертне тіло й переселяється в інший світ для вічного існування. Ця ж альтернатива присутня і у творах Р. Декарта, Ж. Ламетрі і навіть І. Канта, які віддавали перевагу духовному в людині (у І. Канта – моральному) як більш суттєвому й визначальному у порівнянні з природними засадами її існування та розвитку.

Соціологічна концепція була обґрунтована англійським філософом і педагогом **Дж. Локком** (1632–1704). Прихильники цієї концепції заперечували вплив на розвиток людини біологічних факторів і надавали перевагу соціальним. На їх думку, душа новонародженої дитини подібна до чистої дошки і формується лише під впливом соціального середовища й виховання.

Починаючи з **XVIII ст.** утверджує свої погляди **теорія преформізм**. Преформісти А. Вейсман, Т. Морган, А. Стертевант, Г. Дж. Меллер стверджували, що духовні якості людини, закладені в зародковій речовині, передаються спадково, а тому фізичний та психічний розвиток людини є проявом кількісного зростання спадкових задатків.

Перебільшення ролі біологічних чинників притаманне **соціобіологізму**. Його сповідують такі відомі вчені, як Нобелівський лауреат Ж. Моно, неофрейдисти Е. Уілсон, Р. Тріверста.

Представники **біологізаторської концепції** **Дж. Дьюї** (1859–1952) і **Е. Торндайк** (1874–1949) стверджували, що соціально- психічні якості

детерміновані біологічними факторами і їх розвиток не залежить від соціального впливу, а відтак і процесу виховання.

Із розвитком біологічної науки, і генетики зокрема, у **середині ХХ ст.** з'явилась **генетико-соціальна концепція розвитку людини**. Прибічники цієї концепції – генетик Т. Добжанський та біолог-еволюціоніст Е. Майр, фізіолог К. Лоренц, психологи Е. Фромм, Б. Скіннер – вважали, що на розвиток людини впливають як біологічний, так і соціальний фактори.

Вплив біологічного фактора виявляється у передачі через генну інформацію (спадковість) певних задатків, які становлять потенційні можливості для психічного й соціального розвитку особистості. Спадковість характеризується здатністю біологічних організмів передавати своїм нащадкам задатки.

Вирішальну роль у подальшому розвитку особистості на ґрунті успадкованих задатків має соціальне середовище й виховання. Окрім біологічного успадкування, на розвиток людини, й становлення як особистості значний вплив здійснює соціальне успадкування, завдяки якому народжена дитина активно засвоює соціально-психологічний досвід батьків і всього оточення (мову, звички, особливості поведінки, морально-етичні якості та ін.).

Важливе місце в процесі розвитку й формування особистості посідає й безпосередня діяльність. Діяльність дитини може мати різні форми: ігрову, навчально-пізнавальну, трудову, художньо-естетичну, спортивну тощо. Вона є внутрішнім психофізичним рушієм активності особистості, а відтак суттєвим чинником фізичного, психічного й соціального розвитку. У процесі безпосередньої діяльності знаходить своє вираження дія рушійної сили розвитку як результат суперечностей між реальними потребами, що їх висуває перед особистістю життя, і рівнем фізичного, психічного та соціального розвитку.

Отже, з метою розв'язання зазначеної проблеми вітчизняні науковці схильні до розуміння людини як біосоціальної істоти: людина є живою системою – єдністю фізичного та духовного, природного й соціального, успадкованого та набутого.

Як живий організм людина включена у природний зв'язок явищ і підпорядковується біологічним (фізіологічним, біофізичним, біохімічним) закономірностям. Фізична та морфологічна організація людини є найвищим рівнем організацій матерії у відомій людству частині Всесвіту.

Водночас, як зазначає І. Фролов, людина викристалізовує в собі весь досвід суспільної життєдіяльності, накопичений у ході цивілізаційного розвитку. Проте природні задатки людини розвиваються і реалізуються лише за умов

соціального способу життя. Біологічні закономірності життя людини мають соціально зумовлений прояв.

Таким чином, соціальному належить пріоритетна роль. Саме залучення індивіда до соціуму (норм права та моралі, побуту, правил спілкування та граматики, естетичних смаків тощо) формує мислення та поведінку людини, робить із неї представника певного способу життя, культури і психології.

Сучасні вчені наголошують, що потрібно відмовитись від категоричності зазначених підходів насамперед відмовою від визнання первинності (чи вторинності) біологічного та соціального в людині.

Таким чином, проблема співвідношення біологічного (природного) й соціального начал у структурі особистості людини є однією з найскладніших і дискусійних у сучасній психології.

4.Поняття про соціальні ролі особистості, характеристика їх ознак та видів.

Інтеграція особистості до соціального середовища забезпечується не лише шляхом обіймання статусної позиції, а й засвоєнням особистістю відповідних соціальних ролей. Виконуючи соціальні ролі, людина безпосередньо включається у життєдіяльність різноманітних соціальних груп.

У сучасному суспільстві кожна людина виконує низку ролей, скажімо, студента, громадянина держави, сина, члена спортивної команди, клієнта, покупця та інші. **Уся сукупність соціальних ролей, що виконується однією особистістю, називається рольовим набором**. Людина не є абсолютно вільною у виборі та виконанні ролей. Набір ролей визначається її соціальним положенням у конкретній соціальній структурі — демографічній, сімейно-родовій, економічній, професійній, політичній тощо.

Соціальні ролі — це певні способи дій, поведінки індивіда (або групи), які відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються залежно від соціального статусу. Якщо сам статус визначає позицію людини в суспільстві (учень, студент, військовий, дружина), то соціальна роль — функція, яка виконується нею в даній позиції. Функції (рольові дії) в кожному суспільстві визначаються загальноприйнятими в ньому нормами і часто закріплюються в різних документах (законах, правилах, інструкціях, статутах і т. п.).

Вимоги оточення (у вигляді приписів, побажань, очікувань) щодо виконання певних соціальних ролей втілюються у конкретні соціальні норми (погма — правило, вірець, керівний початок).

Соціальні норми — сукупність, зобов'язуючих принципів, правил, еталонів вимог, встановлених суспільством, соціальними спільнотами чи уповноваженими суб'єктами для регулювання соціальних відносин, діяльності і поведінки соціальних суб'єктів на всіх рівнях і у всіх сферах людської життєдіяльності.

Для забезпечення належного виконання вимог створюється **система соціальних санкцій позитивного і негативного характеру**. Санкції існують тому, що далеко не всі члени суспільства належним чином виконують свої ролі. Головне призначення санкцій — привести поведінку людини у відповідність до соціальної норми, застерегти людину від порушень.

Висновок

Соціальна роль є важливим засобом реалізації творчого потенціалу особистості, її розвитку, розкриття здібностей. Виконання ролі вимагає від людини певного обсягу знань, вмінь, досвіду, відповідного інтелектуального та психологічного напруження. Людина формує ставлення до виконання своєї ролі — від активного, цілеспрямованого, творчого, відповідального до байдужого, пасивного. Порівнюючи результати виконання ролі з аналогічними діями інших людей, кожен з нас формує самооцінку, знаходить додаткові стимули для подальшого самовдосконалення особистості.